

WASHINGTON'DA SMITHSONIAN ENSTİTÜSÜNÜN KUTLAMA TÖRENİ¹

1965 yılının Eylül 16, 17, 18 inde Washington'da bir ilim hamisi olan *James Smithson*'un ikiyüzüncü doğum yılını anmak için büyük bir tören tertiplendi. Bu törenin programı, çok sayıda ilim mensuplarının katılabilmelerini sağlamak için, Newyork'da 21 Eylül-4 Ekim tarihleri arasında toplanan, VII. Uluslararası Müzeler konferansı ile birlikte ayarlanmıştı. Törene büyük elçimiz Sayın Menemenci-oğlu, Dr. Hâmit Z. Koşay, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Mehmet Önder, arkeolog Necati Dolunay ve arkeolog Raci Temizer katıldılar. Beşyüzden fazla dâvetli, toplantılar süresince, Amerika bilim kurullarının misafiri idi.

Amerikalıların ve dünya ilim mensuplarının bu derecede önem verdikleri *James Smithson* kimdir?

James Smithson (1765 - 1829) aslında Amerika'ya hiç ayak basmamış bir İngiliz olup, ölümünden az önce, o zamanki rayicle, 508.314 dolar tutan servetini, Washington şehrinde "*İnsanlar arasında bilginin artırılması ve yayılması*" amacı ile bir enstitü kurulması için vakf etmiştir.

James Smithson'in kendi memleketi dururken Amerika'ya bu muazzam bağışta bulunmasında ruhî saik ne idi?

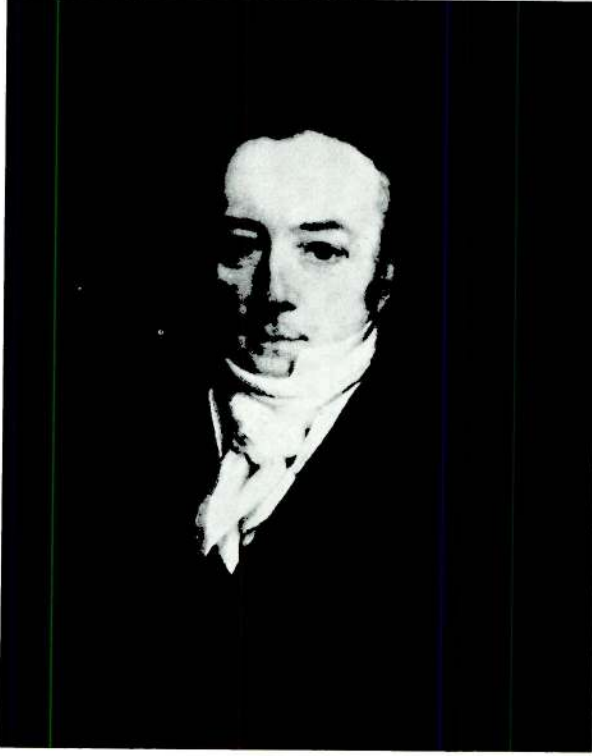
O, *Northumberland* dükü'nün ve yine asilzade bir aileye mensup olan *Elisabeth Hungerford Keate Macie*'nin tabii oğlu idi. Ana ve Baba tarafından bir düzine ünvan taşımaya imkân varken, muhafazakâr İngiliz aristokrasisi buna müsaade etmedi. Havai yüksek sosyete ona kapalı idi. Annesinin *Macie* adı ile *Pembroke (Oxford)*'da okuyabildi. 1788 de maden uzmanı olarak mezun oldu. Uğradığı küçümseme, onun ruhunda aile muhitine karşı derin bir kırgınlık yaratmıştı. Daha o tarihlerde : "*Northumberland ve Percy'lerin asalet ünvanları sönüp unutulduğu zamanda benim adım insanların hafızasında ebedî yaşayacaktır,*,"

¹ Bu yazı, Türk Tarih Kurumu'nun 3 Ocak 1966'daki aylık toplantısında Dr. Hâmit Zübeyr Koşay tarafından yapılan konuşmanın özetidir.

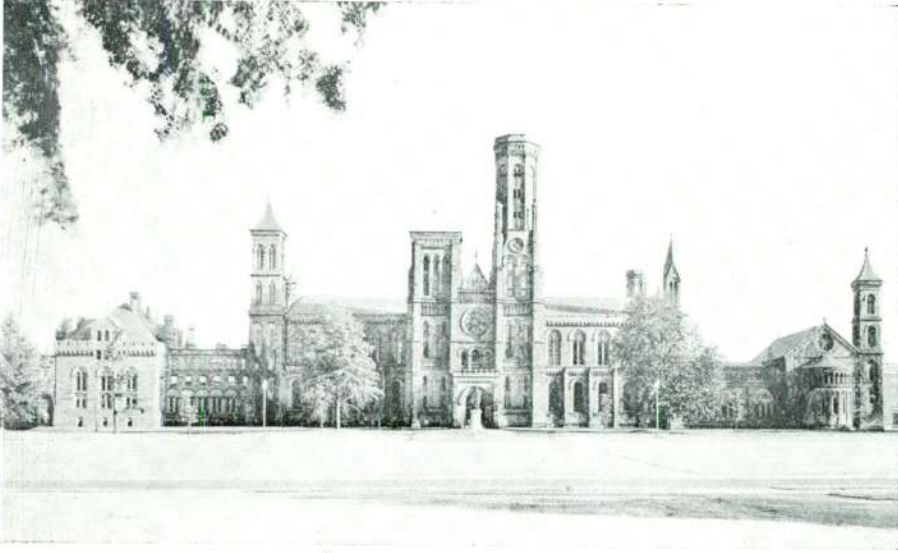
demmişti. Bu genç bir İngiliz olmasına rağmen Amerikalı ihtilâlcilere sempati besliyor, reformlara ve ilmî keşiflere büyük ilgi gösteriyordu. 1774 de oksijeni bulan *Joseph Priestley*'in dostu idi. 1788'de *Lavoisier*'nin eski kimyayı çürüten keşiflerini dikkatle takip ediyordu.

1792'de Fransız ihtilâli sürüp giderken, 27 yaşında Paris'e giderek kendine özel bir laboratuvar kurdu. "*Smithsonite*" adı verilen maden cevherini keşfetti. Bu arada bir kızın göz yaşı damlasını tahlil ederek, onda dört çeşit emlah olduğunu gösterdi. Avrupa'yı dolaşırken bir çok ilim adamları ile tanıştı. 1826'da 61 yaşında tekrar Londra'ya döndü. 23 yaşından itibaren *Royal Society* üyesi olmasına rağmen, siyasî görüşleri dolayısı ile, İngiliz muhiti onu yadırgıyordu. Halbuki Atlantik'in öbür kıyısında daha hür bir hava esmekte ve sandığına göre ilme değer verilmekte idi. Cumhurbaşkanı *Thomas Jefferson*'un bir tabiat tarihi uzmanı olduğunu ve Beyaz Saray'ı fosillerle doldurduğunu işitmişti. O henüz hayatta istediği hedefe ulaşamamış idi. Karar saati nihayet çaldı. 23 Ekim 1826'da, yukarıda zikr olunan vasiyetnâmesini hazırladı. 3 yıl sonra İtalya'nın çok sevdiği Cenova şehrinde ölünce, oradaki İngiliz mezarlığına gömüldü.

Londra'daki Amerikan maslahatgüzarı, Dışişleri Bakanlığına *James Smithson* adlı, tanınmamış bir İngiliz'in Amerikan hükûmetine bağışta bulunduğunu, bunun pek ciddiye alınmaması gerektiği, kaydı ile bildirdi. Bu sırada Amerika'da Cumhurbaşkanı *Andrew Jackson* idi. Çoğu çiftlik ağası kılıklı ve dar görüşlü 48 senatör ve 256 kongre üyesi bağışın kabul edilip edilmemesi konusu üzerinde uzun uzadıya tartıştılar. Bir karara varamayınca işin incelenmesi için bir memuru İngiltere'ye gönderdiler. Memur 508.314 altın doları 105 paket içinde diğer bâzı eserlerle birlikte Amerika'ya getirdi. Bir mebus yine de bağışın muteber olamayacağını iddia ediyordu. Başka bir mebus da "ecnebilerden bağış kabul etmek, memleketin şerefine aykırıdır" tezini savunuyordu. Amerika sosyetesini ondokuzuncu yüzyılda, pratik hayatta önemli başarılar sağlamakla beraber, temel bilgiye düşman olmasa da ona bigâne idi. Onsekizinci yüzyılın Avrupa'daki yüksek sanat anlayışı ile temas kesilmiş, kültür alanında bir boşluk meydana gelmişti. Bu durum yirminci yüzyıl başlarına kadar sürüp gidecek, aradaki uçurum *Smithsonian Enstitüsü*'nün kuruluşu ile kapatılacaktır. Enstitünün Amerika ilim hayatında mihrak olabilmesi, tabiatıyla, uzun mücadelelerden sonra ancak başarı ile bitmiştir.

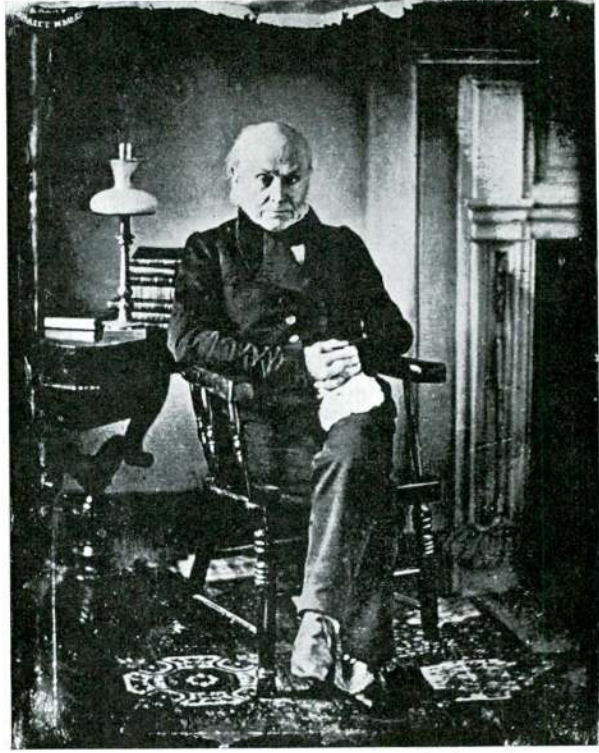

James Smithson (1816).

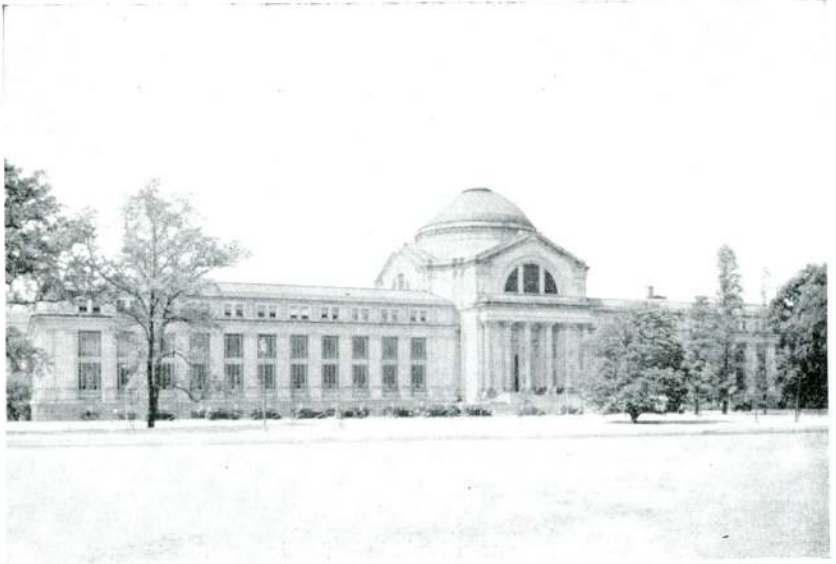

İlk Smithsonian binası.
(Norman Şatosu biçiminde yapılmıştır).

H. Koşay

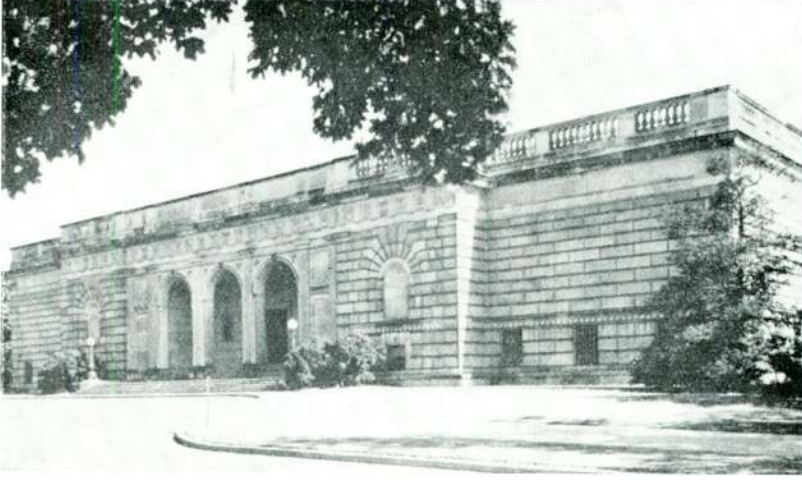

Vakfın koruyucusu, ileri görüşlü devlet adamı
John Quincy Adams.

Tabiat Tarihi Müzesi.

H. Koşay

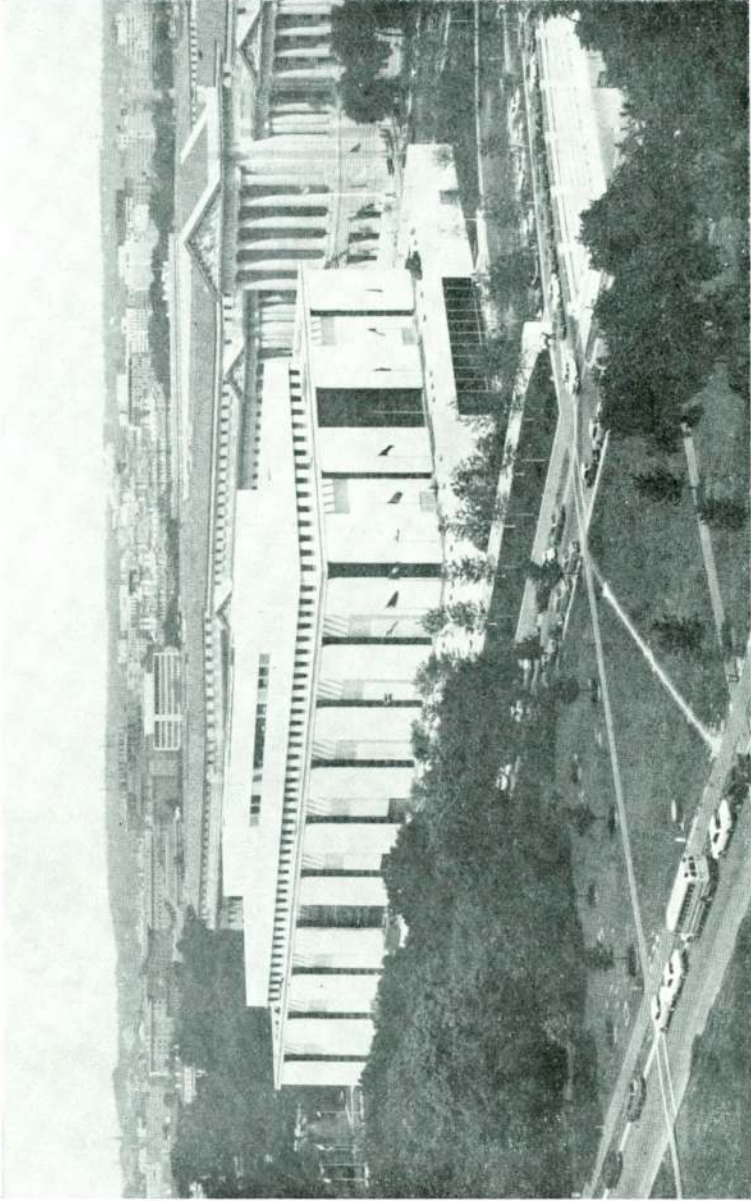
Freer Gallery.

(Bu müzede yakın ve uzak şark san'at eserleri teşhir edilmiştir)

Ulusal Sanat Galerisi.

H. Koşay

Yeni yapılan Tarih ve Teknoloji Müzesi.

Zikri geçen mücadelede iki büyük insanın adı tarihe mal olmuştur: *John Quincy Adams* ve *Joseph Henry*.

Devlet sekreteri, Kongre başkanı ve daha sonra kongre üyesi olan *Adams*, onsekizinci yüzyıl aydınlık çağının zihniyetine bağlı bir humanist idi. Devlet sekreteri iken metre sisteminin rüchani hakkında Kongreye rapor verirken bunun, uzak kıtalardaki insanlarla ticarî münasebetler kurulmasını kolaylaştıracağını, cihan sulhuna hizmet edeceğini savunuyordu. Kongre üyesi olduktan sonra, yıldızları tarassut için bir observatuar kurulmasını teklif etti. Kongre bu teklifi henüz lüzumsuz bir lüks sanarak red etti. *Adams* yılmadı. *James Smithson*'in bağışı azmini kamçıladi. Bu sefer kongreye *ilmî Araştırma enstitüsü* kurulmasını teklif etti. Bir karara varılmayınca para % 6 faizle Devlet bankasına yatırıldı.

Aradan yedi yıl geçtikten sonra Ohio'lu senatör *Benjamin Tapper* bağışın bir *Ziraat Enstitüsü* kurularak burada çiftçilerin, gemicilerin ve yapı ustalarının yetiştirilmesini teklif etti. Indiana'lı kongre üyesi *Robert Dil Owen* ise, pratik bilgiler verecek bir *Öğretmen okulu* kurulmasını ve bunun sanat tarihi koleksiyonları ve laboratuvarlar ile techizini istedi. Yine de bir karara varılmadı.

Nihayet 1846'da baş hâkimin riyasetinde bir mütevellî heyeti kurulması için kanun çıkarıldı. Bu kanunda bir *Meclis müzesi* içinde ilmî koleksiyonlar vücade getirilmesi ve kütüphane kurulması derpiş ediliyor ve paranın ancak %6'sının sarfına izin veriliyordu.

Yukarıda adı geçen *Owen* komisyonun başkanı olmuştu. Orijinal araştırmalar yaparak bilginin artırılması ile onun yayılması arasındaki farkı çok iyi kavrayan *Adams*, bu sonuçtan memnun olmamakla beraber hedefine kısmen ulaştığı için sesini çıkarmadı. Arada geçen zaman zarfında mürekkep faizlerle vakıf parası hayli artmıştı. 1847 de Norman Şatosu biçiminde ilk bina kuruldu. Mücadele henüz bitmemişti. 1848'de Tennessee'li kongre üyesi *Andrew Jackson* "Devletin verdiği %6 faiz parası vergi ödeyenlerin cebinden çıkıyor" diye yeni binanın Yetimler yurdu yapılmasını teklif etti. Hattâ 1882'de bile, küçük dev lâkaplı ve *Stephan Douglas* adlı kongre üyesi, gelecek seçimde fazla oy koparabilmek için mevcut paranın "çiftciye yardım edecek bir ziraat bürosu,, kurulması fikrini bütün belâgati ile savundu. Ancak o sırada vakfın genel sekreterliği, Princeton Üniversitesinden *Joseph Henry* adlı dirayetli bir profesöre tevdi edilmişti. O, *bilgiyi artırmak için*

orijinal araştırmalar prensibini ortaya koydu. Kendisi elektro magnetik alanında Faraday ayarında bir otorite idi. Henry, halkın her hoşuna gidecek şeyleri yapma yerine, halkın gerçek menfaati için ilmin istediğini yerine getirme azminde idi. “Yalnız kolleksiyonları toplamak yetişmez, gelişmeyi gösterecek incelemelerde bulunmak ve tasnif etmek gerekir” diyordu.

Smithsonian Enstitüsü bugün, vakıf şartına uygun şekilde, *Henry*'nin koyduğu ve *Adams*'ın savunduğu prensibe sadıktır. Enstitü 1846'da kendi hüviyetini kazandıktan sonra yeni bağışlar bir birini takip etti. *Harriet Lane Johnston* kolleksiyonu'nun eklenmesi ile *National Gallery* meydana geldi. Amerika'nın Britanya elçisi *Andrew Mellon*, kongrenin bir galeri inşa ettirmesi şartı ile, çok zengin resim kolleksiyonunu Smithsonian'a hibe etti.

1845'den 1860 yılına kadar enstitünün kırktan fazla araştırma heyeti faaliyette idi. Pennsylvania'lı bir okul öğretmeni askerlerin de yardımları ile Arizona bölgesinin “*canyone*” larını inceledi. *Robert Kennicot*, Alaska ve Kanada'nın buzlu çöllerinde -40 santigrad soğukta araştırmalar yaptı. 1867'de Alaska Rus çarından, 7.200.000 dolar bedelle satın alındığında kongre üyeleri, “bu buz deryasında işimiz nedir” diye yaygara kopardıkları zaman enstitü, delilleri ile orasının çok zengin tabiat kaynaklarına sahip olduğunu gösterdi. Meclis de yavaş yavaş ilmî araştırmaların önemini idrâk ediyordu. Millî müze kurulması için ilk defa 40.000 dolar ayırdı. 1869'da, savaşta bir eli kopmuş olan 35 yaşındaki albay *Powell*, Colorado bölgesini incelemek için enstitüden vesait istedi. Sekiz kişilik bir heyet küçük dört kayak içinde çok hızlı akan nehirden kendilerini bıraktular. Bu heyetin çalışmaları sayesinde Colorado bölgesi aydınlandı. 1879'da Kongre kendiliğinden keşiflere devam edilebilmesi için 20.000 dolar tahsisat kabul etti.

Atlantik kıyılarında balıkların seneden seneye azaldığı dikkati çekmişti. Enstitü, araştırmaları ile bunun, haris tüccarlar tarafından yumurtlayacak balıkların vakitsiz avlanmalarından ileri geldiğini ortaya koydu. Bunun sonucunda Amerika'nın *Fenni Balıkçılık Merkezi* kuruldu. Siklonlar Amerika sahillerinde büyük ölçüde felâketlere sebep oluyordu. 1890'da *Spencer Baird* bu felâketi getiren hava şartlarının sebeplerini araştırdı. Sonunda, sahillere *uyarma istasyonları* kuruldu ve “anthropo-physical,, observatuarı yapıldı. Enstitünün bir bölümünde *Charles Abbot* güneş radyasyonunun hayata tesirini inceledi.

Whippe adlı diğer bir bilgin bu çeşit araştırmaları tek mil kainata teşmil etti.

1926'da *Robert Goddard*, mayi mahrukatta işleyen ilk füzeyi yaptı. İcadının geliştirilmesi için askerî idarelerden yardım istedi. Askerî idare, bunun pratik olmadığını ileri sürerek yardımı red etti. II. Cihan savaşında *W. von Braun*'ın füzeleri Londra'yı döğmeye başlayınca, hatalarını anladılar. O zaman artık iş işten geçmiş bulunuyordu.

1878'de Enstitü genel sekreteri *Joseph Henry* öldüğü zaman, şükran nişanesi olarak, millî cenaze alayı tertip ettiler. Kongre yeni bir *Tabiat tarihi müzesi* kurmaya karar verdi. 1911 de bu müzenin inşası için 3.500.000 dolar ayrıldı. Bu gün enstitü *Milli Galeri, Sanat ve Endüstri Müzesi, Freer Galeri, Tarih ve Teknoloji Müzesi, Tabiat tarihi Müzesi* ile dünyanın muazzam bir müzeler sitesine sahiptir.

1909'da *Teddy Roosevelt*, Afrika'daki avdan dönüşünde vurduğu memeli hayvanların derilerini, "ancak müzenin ihtiyacı olanlarını vurdum" nüktesi ile hibe etmişti.

1964 de Enstitü uzmanları, Brezilya'nın nesli tükenmek üzere olan yerli kabileleri arasında, anthropoloji araştırmaları yapmakta, Meksika'da Maya medeniyeti örenlerini kazmakta, Hind Okyanusunda deniz hayatını ve Afrika'da bitki âlemini incelemektedirler. Bir çok yerlerde daimî araştırma istasyonları vardır.

Aşağıdaki rakamların enstitü faaliyeti sahasında daha açık fikir verebileceğini sanıyorum :

Enstitünün Nebatat bölümünde:	3.000.000 bitki örneği
Zooloji bölümünde :	300.000 hayvan derisi.
Kuşlar bölümünde :	500.000 kuş (bilinen bin cinse ait).
Maden bölümünde :	90.000 örnek (Bilinen 1800 çeşide ait).
Paleology bölümünde:	13.000.000 bitki ve hayvan fosili.
Entomology bölümünde :	1.000.000 böcek.
Anthropology bölümünde:	Arkeology, Ethnology, dil ve Meksika kuzeyi kızıl derililerine ait: 1.000.000 fotoğraf, resim elyazması v.b. bulunmaktadır.

Pasifik'in akıntularından, kuşların göçüne ve meteorlara kadar her önemli konu Enstitünün inceleme sahasına girer. Bir meteor parçasının incelenmesinden, bunun dört milyar sene önce bir yıl-

dızdan koptuğu anlaşılmıştır. Meteorlar diğer yıldızlarda hayat olup olmadığının tesbiti için en sağlam bir vasıtaadır.

1890'da kurulan *Millî Zooloji Parkı* da Enstitü ile birlikte çalışır. Burada milyonlarca yıl önce Amerika'da yaşayan bizonlar ve beyaz panther'ler bulunmaktadır.

Tören, güneşli bir günde büyük bir meydana çalınan boru sesi ile başladı. Dünyanın her tarafından toplanan ilim adamları, akademik kisveleri ile "prosesiyon"a katıldılar. Enstitü başkanı ve U.S.A. Baş hâkimi bir hitabede bulundu. Törenden sonra *Caryl P. Hasking* tarafından kapalı salonda "İnsanın menşei ve ilerlemeleri", *F.L. Whippel* tarafından "Fiziki kâinatın bilinmesi ve araştırılması" konulu konferanslar verildi. Cumhurbaşkanı'nın eşi Beyaz Saray bahçesinde bir kabul resmi tertip etti. Cumhurbaşkanı kendisi de bir ara dâvetliler arasına karıştı.

Bu konuşmam ile, bir ferdin tutuşturduğu meşalenin bir memleketin kültür hayatında oynayabileceği rolü tebarüz ettirmek istedim. Atatürk de bize meşale tutan müstesna insanlardan biri idi. İleri fikirlerin her yerde mukavemetlerle karşılaşması, demagoji kösteğinin zaman kaybına sebep olması mukadderdir. Bunu göze alarak, mücadeleyi gevşetmemek ve kör taassubu yıkmak için müsbet ilimlere önem vermek şarttır.

Memleketimizde müzelerin, *ferdin modern hayata intibakını sağlayacak şekilde*, geliştirilmesi zarureti vardır. Bu memlekette İlim ve Fen Müzesi, Tabiat Tarihi Müzesi, Pedagoji Müzesi ve Halk Müzesi henüz yoktur. Son zamanlarda M. Eğ. Bakanlığı Teknik müsteşarlığının bir *Teknik Müze* kurma çabasında olduğunu öğrendik. Uluslararası Müzeler Konseyi'nin I numaralı İlim ve Fen Müzeleri komisyonu VIII. Assamble'de önemli bir karar alıyor: "Henüz gelişme devresinde olan bir memlekette İlim ve fen müzesi nüvesi varsa, talep vukuunda, sanayii gelişmiş bir memleket'in ilgili müzesi ona en lüzumlu temel kolleksiyonları ucuz bir fiyatla devredebilecektir. Para yardımı için de UNESCO merkezine teklif yapılmış ve ayrıca *non convertible* meblağların bu hayırlı işe tahsisi istenmiştir... Uyanık memleketlerin bu fırsattan faydalanacakları şüphesizdir.

Smithsonian Enstitüsü Amerika'da bir çığır açmıştır. Bugün onun izinden yürüyen yüzlerce Enstitü ve binlerce müze ve laboratuvar vardır. Gökdelen yapılar, Hollywood'un göz kamaştırıcı filimleri,

sosyete âlemleri, süslü otomobiller Birleşik Amerika'nın ancak aldatıcı dış görünüşüdür. Onun gerçek nabzı zikri geçen enstitülerde ve ilim ocaklarında atar. Dünya Sergisindeki General Motors'un uçak biçimi binasında Amerika ilim ve tekniğinin dinamik bir şekilde tecessüm ettirildiğini gördüm. Newyork'daki Tabiat Tarihi Müzesi holinde, *Theodore Roosevelt*'in mermerlere hakkedilmiş şu cümleleri göze çarptmaktadır :

DEVLET : Kanun tahtında hür bir idareye sahibiz. Büyük demokrasi ilerici olmalıdır. Aksi takdirde büyük ve demokrasi olma vasfını yitirir. Yer yüzünde halk içinde mücadele en asil bir spordur. Ferdin iyi niyeti makûl tatbikat ile mezcedilirse iyi sonuç elde edilir.

USUL : Bir insanın faydalı olması, yaşayışını imkân nisbetinde ülkü seviyesine ulaştırma şartına bağlıdır. Bir işi başaramamak acıdır, fakat muvaffak olmak için çabalamamak daha berterdir. Kötü talihi yenmek için çelik mukavemet, cüret ve cesaret insanlığı daha necip ve asil yapar. Ölmekten korkmayanlar ancak, yaşamaya lâyıktırlar.

GENÇLİK : Çocuklar, sizin cesur, merd ve aynı zamanda kibar ve nazik olmanızı istiyorum. Hayatta amelî olunuz. Ülkünüzde asalet, ve civanmerdlik hâkim olmalıdır. Gözlerinizi yıldızlara çeviriniz ve ayağınızla toprağa iyi basınız. Ferdin ve ulusların hayatında karakter sahibi olmaları esastır.

TABIAT : Açık havada sert çalışma zevk kaynağıdır. Vahşi tabiattaki gizlilik, melankoli ve cazibeye doyum olmaz. Ulusumuz tabiat kaynaklarını gelecek nesillere değerlerini azaltarak değil, bilâkis çoğaltarak devretmelidir.

Hergün binlerce ziyaretçi ile dolup taşan müzenin koleksiyonları ve observatuarı yukarıdaki direktiflere uygundur.

Kısa sürmesine rağmen, benim için geniş ufuklar açan Amerika seyahatimin intibalarını nakle son verirken, bana bu imkânı hazırlayanlara, bilhassa *Mr. Robert Hamer* ile Metropolitan Müzesi Müdürü *Prof. J. Rorimer*'e teşekkürlerimi sunmayı zevkli bir borç bilirim.